

Урош С. Шешум¹
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд (Србија)

УДК 373.5(=163.41)(560)"1878/1912"(049.32)
(049.32)

Осврћи

Примљен 09/09/2018

Прихваћен 17/09/2018

doi: 10.5937/socpreg52-18818

АЛЕКСАНДРА НОВАКОВ, СТУБОВИ СРПСКЕ ПРОСВЕТЕ: СРПСКЕ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ 1878-1912.

Завод за уџбенике, Београд, 2017, 543 стр.

Сажетак: У раду је дат осврт на монографију др Александре Новаков *Стубови српске просвете, српске средње школе у Османском царству 1878-1912.* Пре изношења структуре и значаја дела укратко је изнет општи историјски контекст у коме је деловала српска просветно-политичка активност у Османском царству у деценијама које су претходиле Првом балканском рату. Изнети су дometri и значај монографије за српску науку.

Кључне речи: Османско царство, историографија, Александра Новаков, просвета, Стара Србија.

Тежња за територијалним проширењем на простор Старе Србије и Македоније, односно области које су у последњој четвртини 19. века обухватале

османски Косовски и делове Солунског и Битољског вилајета, а у средњем веку чиниле језгро српске државе, представљала је окосницу спољнополитичких и националних планова српске политичке и културне елите крајем 19. и почетком 20. века. Следствено, припрема за ослобођење Срба у поменутиим областима и њихово будуће укључивање у оквиру граница Краљевине Србије представљали су при-

¹ sesumiii@hotmail.com

марне задатке српске дипломатије. Србија, међутим, није била једини претендент на поменуте области. У европској Турској са српским су се укрштали интереси и територијалне претензије Бугарске и Грчке, Црне Горе и Аустроугарске. Прве две земље су до осамдесетих година 19. века просветно-политичком пропагандом кроз школу и цркву готово анулирале српски утицај у Битољском и Солунском вилајету, да би на размеђу 19. и 20. века свој утицај на сеоско православно становништво агресивно почеле да шире и помоћу наоружаних чета комита и андарта, а у градовима атентатима, економским бојкотом и убиствима припадника супарничких група (Dakin, 1966, стр. 13–23). Истовремено, Аустроугарска је планирала продор преко Рашке, Метохије и Косова, у Албанију и Повардарје (Toleva, 2016, стр. 135). Борба за утицај балканских држава и Аустроугарске у Старој Србији и Македонији одвијала се уз то, у сенци перманентног злостављања и прогона хришћана које су захваљујући пасивности и немоћи турских власти спроводили Албанци у Косовском и Битољском вилајету (Jagodić, 2009, стр. 184–224). Просветно-политичке делатности Краљевине Србије у Старој Србији и Македонији, које су сматране најважнијим оруђем за одржање српског утицаја и националне свести тамошњег српског живља, наилазиле су на отпор панхеленски расположене Цариградске патријаршије, подозрење и сметње турских власти, комитски терор ВМОРО-а и сметње бугарске пропаганде која је кроз оквире Егзархије деценијама путем школске и црквене мреже бугаризовала Повардарје и на анархију, чији су протагонисти у Косовском вилајету били Албанци.

Српска богословија, гимназије и средње школе у Османском царству услед изнете сложене ситуације нису представљале само национално-просветне установе у којима је стварана генерација образованих свештеника и ученика, одређених да постану „национални апостоли“ у Старој Србији и Македонији, већ и базе за ширење српског културног утицаја, међаши претензија Краљевине Србије, обавештајни, а од тренутка настанка Српске четничке организације и револуционарни центри.

Управо због вишеструког значаја српских средњих школа у Турској, Александра Новаков је својој монографској студији, која заправо представља њену модификовану докторску дисертацију, *Средње српске школе у Османском царству (1878–1912)*, одбраћену 2015. на Одсеку за историју Филозофског факултета у Новом Саду, дала наслов *Ѕубови српске просвете*. Са најважнијим „стубом“ српске просвете у Турској, ауторка се упознала још током магистарских студија, одбравивши магистарску тезу *Призренска бојословија (1871–1890)* (2008), која је недуго затим (2011) објављена под насловом *Православна српска бојословија у Призрену 1871–1890*. Бавећи се током магистарских студија историјом Богословије и схвативши њен значај, Новаков се осмелила да се да на истраживање осталих српских средњих школа у Османском царству, како би својој научној радозналости, али и научној јавности, предочила целовиту слику о просветној политици Краљевине Србије у Старој Србији и Македонији и њеног значаја за историју српске дипломатије и националног покрета на размеђу 19. и 20. века. Истраживање које је претходило приказиваној монографији није било једноставно; изузев Српске гимназије у Пљевљима, ниједна од српских средњих школа у Турској није систематски истраживана у српској историографији, те је ауторка за највећи део студије на располагању имала само архивску грађу, а тек у мањој мери наративне

историјске изворе и периодику. Услед тога, Новаков је услед изгубљене школске архиве током истраживања била упућена на прегледање бројних архивских фондова у Архиву Србије, Архиву САНУ, Педагошком музеју у Београду, Музеју СПЦ, Архиву Македоније, те Посебних фондова Народне Библиотеке Србије и Рукописног одељења Матице Српске у Новом Саду. Објављени документи и историографски радови су били од користи више за општи оквир теме него за саму материју, што није случај са савременом и нешто позније објављиваном периодиком, те су прегледани и добро искоришћени чланци у *Цариградском гласнику*, *Просветном гласнику*, *Брајсџиву*, скопском *Вардгару*, *Јужној Србији*, *Јужном ирејледу*, *Вардгару* и *Гласнику Скојској научној друштва*.

Монографија је укомпонована у укупно осам поглавља, по хронолошко тематском принципу; у шест поглавља, између уводних разматрања и закључка, ауторка је дала исцрпан историјат шест српских средњих школа у Османском царству, по редоследу по којем су осниване: Богословије у Призрену, Српске гимназије у Цариграду, Српске гимназије „Дом науке” у Солуну, Српске мушке гимназије у Скопљу, Српске мушке гимназије у Битољу и Српске гимназије у Пљевљима. Свако поглавље представља, у неку руку, посебну студију о свакој школи понаособ, без губљења из вида општег оквира српске просветне политике у Османском царству и особитих локалних околности у којима је свака од њих деловала. Пре преласка на оснивање и рад средњих школа, у свакој од шест целина, дат је кратак приказ о савременим политичким, економским, демографским, верско-етничким, културним и просветним приликама у местима у којима су радиле. Затим је рад сваке школе праћен по школским годинама, од оснивања до 1912. године, или до престанка рада, као у случају гимназија у Цариграду и Солуну. Након хронолошког приказа рада школа, дати су прикази живота ученика и професора, као и стање школских зграда и опскрбљености наставним средствима. Главни текст по целинама прате прегледне табеле, које сумирају претходне исказе. У њима су представљени: пресеци ђачких успеха, односно број уписаних и број оних који су успешно окончали школовање по класама, структура ђака по социјалном и географском пореклу, наставни планови, имена наставника по годинама рада и плате наставног особља. У поглављима је такође у кратким цртама описана и делатност свих српских локалних културно-просветних организација и удружења у Призрену, Цариграду, Солуну, Скопљу, Битољу и Пљевљима, што значајно доприноси стварању слике о културној клими коју су просветни заводи стварали у својим срединама. Посебну вредност представљају кратке, али исцрпне и углавном, до ове монографије не написане биографије српских културних, просветних и дипломатских делатника у Старој Србији и Македонији. Чешће у фуснотама, него у главном тексту, услед жеље да се избегне оптерећивање наратива, дата је нека врста биографског лексикона српских наставника, конзула, свештеника, учитеља, националних револуционара, културних и националних делатника. Монографија садржи именски и регистар географских појмова.

Дела Петра Костића, Јагоша Ђиласа, Ђорђа Микића, Вукомана Шалипуровића, Михаила Војводића, Славенка Терзића, Милета Станића, Славише Недељковића и Зорана Ђорђевића, у српској и Љубише Доклестића и Климента Џамбазовског, у македонској историографији, третирали су у претходним деценијама просветну ак-

тивност Краљевине Србије у Османском царству и просветне прилике Срба у Старој Србији и Македонији у другој половини 19. и почетком 20. века, углавном у оквиру ширег контекста српске спољне политике и положаја Срба у Османском царству, те се у складу са тим нису детаљно бавили радом српских школа у Скопском санџаку Косовског вилајета и у Битољском и Солунском вилајету. У историографији је стога остала празнина, како у погледу настанка, ради и учинка српских основних, тако и у погледу средњих школа у Македонији. Наслањајући се на претходне резултате историографије *Сџубови српске њросветџе* услед тога знатно допуњују досадашња сазнања о прошлости Старе Србије и осветљавају до сада прилично непознат сегмент српске прошлости.

Услед тога што обрађује једно до сада неистраживано питање и што осветљава једно од најважнијих сегмената спољне политике Краљевине Србије, монографија др Александре Новаков не само да одговара на бројна питања која су стајала пред српском науком, већ својим достигнућима даје добру основу за даља истраживања и продубљивање знања о културно-просветном сегменту деловања дипломатије Краљевине Србије у деценијама које су претходиле Првом балканском рату. На пример, знатно олакшава будућа истраживања рада српских основних школа јужно од Шар-планине, образовне и социјалне структуре учитељског кадра и свештенства у Старој Србији и Македонији и трошкова Краљевине Србије током борбе за утицај на југу, и бројних других питања на које српска историографија до сада није дала одговор.

Монографија *Сџубови српске њросветџе, српске средње школе у Османском царству 1878-1912.* представља, услед свега изнетог, дело од изузетне важности за српску историографију, како по својим резултатима, тако и по подстицају који даје последницима у истраживању.

Uroš S. Šešum¹
University of Belgrade
Faculty of Philosophy
History Department
Belgrade (Serbia)

**ALEKSANDRA NOVAKOV, THE PILLARS OF SERBIAN
EDUCATION: SERBIAN SECONDARY SCHOOLS
IN THE OTTOMAN EMPIRE 1878-1912**

Zavod za udžbenike, Beograd, 2017, 543 pp

(Translation In Extenso)

Summary: This paper presents a review of the monograph *The Pillars of Serbian Education, Serbian Secondary Schools in the Ottoman Empire 1878-1912* by Dr. Aleksandra Novakov. Prior to presenting the structure and significance of the work, there is a brief outline of the general historical context in which Serbian educational and political activity had operated in the Ottoman Empire in the decades preceding the First Balkan War. The scope and the significance of the monograph for Serbian science were highlighted.

Keywords: Ottoman Empire, historiography, Aleksandra Novakov, education, Old Serbia.

A desire for territorial expansion into the territory of Old Serbia and Macedonia, or areas that included Ottoman Kosovo and parts of the Salonica and Bitola vilayets in the last quarter of the nineteenth century, which constituted the core of the Serbian state in the Middle Ages, represented the backbone of the foreign policy and national plans of Serbian political and a cultural elite in the late nineteenth and the early twentieth century. Consequently, preparations for the liberation of Serbs in these areas and their future inclusion within the borders of the Kingdom of Serbia represented the primary tasks of Serbian diplomacy. Serbia, however, was not the only pretender to the aforementioned areas. In European Turkey, the interests and territorial claims of Bulgaria and Greece, Montenegro and Austria-Hungary were crossed with the interests of Serbs. By the 1880s, the first two countries almost annulled Serbian influence in the Bitola and Salonica vilayets by means of educational and political propaganda through schools and churches, and at the turn of the nineteenth and the twentieth centuries started spreading their influence over the rural Orthodox population through armed Komitas and Andartes, and through assassinations, economic boycott, and the killing of members of rival groups in the cities (Dakin, 1966,

¹ sesumiii@hotmail.com

pp. 13-23). At the same time, the Austro-Hungarian Empire planned to penetrate Albania and Povardarie through Raška, Metohija and Kosovo (Toleva, 2016, p. 135). The struggle between the Balkan states and the Austro-Hungarian Empire over influence in Old Serbia and Macedonia took place in the shadow of the constant abuse and persecution of Christians carried out by the Albanians in the Kosovo and Bitola vilayets, owing to the passivity and powerlessness of the Turkish authorities (Jagodić, 2009, pp. 184-224). Educational and political activities of the Kingdom of Serbia in Old Serbia and Macedonia, considered to be the most important tools for maintaining Serbian influence and national consciousness of the Serbian population there, were met by resistance of the panhellenic-oriented Patriarchate of Constantinople, by suspicion and interference of the Turkish authorities, by Komita terror of the VMORO and the interference of Bulgarian propaganda which had been trying to bulgarize Povardarie through the frames of the Exarchate and the network of schools and churches for decades, and by anarchy, whose protagonists in the Kosovo vilayet were the Albanians.

Due to the complex situation, the Serbian Seminary, gymnasiums and secondary schools in the Ottoman Empire did not represent only national educational institutions that created generations of educated priests and pupils, determined to become “national apostles” in Old Serbia and Macedonia, but also bases for the expansion of Serbian cultural influence, the landmarks of the pretensions of the Kingdom of Serbia, intelligence centers, and revolutionary centers since the creation of the Serbian Chetnik organization. It was precisely due to this diverse significance of Serbian secondary schools in Turkey that Aleksandra Novakov titled her monograph study *The Pillars of Serbian Education*, which actually represents a modification of her doctoral dissertation, *Serbian Secondary Schools in the Ottoman Empire (1878-1912)*, defended in 2015 at the History Department of the Faculty of Philosophy in Novi Sad. The author encountered the most important “pillar” of Serbian education in Turkey during her magister studies, defending the thesis *The Seminary of Prizren (1871-1890)* (2008), published (2011) under the title *The Serbian Orthodox Seminary of Prizren 1871-1890* soon after. Having studied the history of the Seminary and having understood its significance during the magister studies, in order to satisfy her scientific curiosity, as well as the scientific public, Novakov decided to study other Serbian secondary schools in the Ottoman Empire, so as to present a comprehensive image of the educational policy of the Kingdom of Serbia in Old Serbia and Macedonia and its importance to the history of Serbian diplomacy and the national movement in the period between the nineteenth and the twentieth centuries. The research process preceding the monograph was not easy; except for the Pljevlja Gymnasium, none of the Serbian secondary schools in Turkey had been systematically studied in Serbian historiography, thus, for the most part of the study, the author had only archival material available, and narrative historical sources and periodicals to a lesser extent. Due to school archives being lost, during the research Novakov turned to the Archives of Serbia, the SASA Archives, the Pedagogical Museum in Belgrade, the Serbian Orthodox Church Museum, the Archives of Macedonia, the Special Funds of the National Library of Serbia and the Manuscript Department of Matica Srpska in Novi Sad. Published documents and historiographical works were useful more in terms of the general framework of the topic than for the matter itself, which was not the case with contemporary periodicals and those published somewhat later, therefore, articles published in the *Constantinople Messenger*, the *Education*

Gazette, the Brotherhood, Skopje's Vardar, the Southern Serbia, Southern Review, Vardar and *The Bulletin of the Skopje Scientific Society* were examined and used extensively.

The monograph is compiled into a total of eight chapters, according to the chronological and thematic principle; In six chapters, between introductory deliberations and conclusions, the author presented an extensive history of six Serbian secondary schools in the Ottoman Empire, in the order in which they were founded: the Seminary of Prizren, Serbian Gymnasium in Constantinople, Serbian Gymnasium "House of Science" in Thessaloniki, Serbian Male Gymnasium in Skopje, Serbian Male Gymnasium in Bitola and the Pljevlja Gymnasium. Each chapter presents, in a way, a special study of each school separately, without losing sight of the general framework of the Serbian educational policy in the Ottoman Empire and the special local circumstances in which each of the schools worked. Before continuing to the establishment and operation of the secondary schools, in each of the six chapters, there is a brief overview of contemporary political, economic, demographic, religious-ethnic, cultural and educational circumstances in the places they were located. Then the work of each school is studied by school years, from the establishment until 1912, or until the termination of work, as in the case of gymnasiums in Constantinople and Thessaloniki. After a chronological presentation of the work of the schools, there are insights into the lives of the students and professors, as well as the state of school buildings and the provision of teaching materials. The main text is accompanied by summary tables in each chapter, summarizing previous statements. The tables present: the students' success rates, that is, the number of those enrolled and the number of those who successfully completed education by classes, the structure of pupils by social and geographical origin, the curriculum, the names of teachers by work years and the salaries of the teaching staff. The chapters also briefly describe the activities of all Serbian local cultural and educational organizations and associations in Prizren, Constantinople, Thessaloniki, Skopje, Bitola and Pljevlja, which significantly contributes to portraying an image of the cultural climate that educational institutions created in their communities. A special value lies in brief, but extensive and, to this monograph, mainly unwritten biographies of Serbian cultural, educational and diplomatic workers in Old Serbia and Macedonia. More often in the footnotes than in the main text, to avoid burdening the narratives, a kind of a biographical lexicon of Serbian teachers, consuls, priests, national revolutionaries, cultural and national workers is given. The monograph contains a name registry and a registry of geographical terms.

Over the past decades, the works of Petar Kostić, Jagoš Djilas, Djordje Mikić, Vuroman Šalipurović, Mihailo Vojvodić, Slavenko Terzić, Mile Stanić, Slaviša Nedeljković and Zoran Djordjević, in Serbian historiography, and Ljubiša Doklešić and Kliment Džambazovski, in Macedonian historiography, have treated the educational activity of the Kingdom of Serbia in the Ottoman Empire and the educational circumstances of the Serbs in Old Serbia and Macedonia in the second half of the nineteenth and the early twentieth centuries mainly within the wider context of Serbian foreign policy and the position of Serbs in the Ottoman Empire, and have not dealt in detail with the work of Serbian schools in the Sanjak of Skopje belonging to the Kosovo Vilayet and in the Bitola and Salonica Vilayets. Therefore, there was an empty space in historiography in terms of the origin, work and the effect of Serbian elementary and secondary schools in Macedonia. Drawing on the previous results of historiography, *The Pillars of Serbian Education* conse-

quently complements the previous knowledge of Old Serbia' past and illuminates a rather unknown segment of the Serbian past to date.

Due to the fact that it is dealing with an unresearched issue and illuminating one of the most important segments of the foreign policy of the Kingdom of Serbia, not only does the monograph written by Dr. Aleksandra Novakov answer many questions that stood before Serbian science, but through its achievements it also provides a good basis for further research and deepening of our knowledge of the cultural and educational segment of the diplomacy of the Kingdom of Serbia in the decades that preceded the First Balkan War. For example, it considerably facilitates future research on the work of Serbian primary schools south of the Shar Mountains, the educational and social structure of the teaching staff and clergy in Old Serbia and Macedonia and the expenses of the Kingdom of Serbia during the struggle for influence in the south, and a number of other issues not answered by Serbian historiography to date.

As a result of all this, the monograph *The Pillars of Serbian Education, Serbian Secondary Schools in the Ottoman Empire 1878-1912* represents a work of great importance for Serbian historiography, both in terms of results and in terms of incentives for future research.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Dakin, D, *The Greek struggle in Macedonia 1897–1913. Thessaloniki*. Institute for Balkan studies.
- Jagodić, M (2009), *Serbo–Albanian Relations in the Kosovo Vilayet (1878–1912)*. Beograd: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Toleva, T, *The Influence of Austria-Hungary on the Formation of Albanian Nation 1896–1908*, Beograd. Filip Visnjic and Institute of European Studies. [In Serbian]